

ÁLLAMJOGI TÉVEDÉSEK.

A nemzetek, mint sajátosan, különszerű módon létező s az általános emberi haladásra is értékkel bíró sajátosságuknak nemcsak tudatával bíró, de ezt országló erővel megvalósítani is képes emberegészek országló, államfentartó képességüknek biztosítékait alkotmányukban rakják le, vagyis azon szabályok által, melyekkel az emberi rendeltetésről alkotott sajátos felfogásukhoz mérten, állami életük egész berendezését, annak szerveit s e szerveknek egymáshoz való viszonyát állapítják meg.

Minden élő fenmaradásának, fejlődésének az élni akarás, az életben bizás első feltétele. Így a nemzeteknél is, lévén ezek is élő egészek. Lengyelországról mondják, hogy elenyésztét csak siettette ama körülmény, hogy már jóval annakelőtte minden remény kihalt a hazafiakban országuk fenmaradhatása iránt. E remény kihalása már maga a feloszlás jele volt, mert a jövőbe vetett erős bizodalom elválaszthatatlan a nemzeti léttől. A nemzetnek folyton, napról-napra kell nemcsak éreznie, de mutatnia is, hogy van, hogy az illető nép nemzetül létezik. A jelen ez ostentálása és a jövőbe vetett hit kapcsolatosak. Mint Renan szépen mondja: «Valamely nemzet fennállása valóságos plebiscitum egyik napról a másikra, mint a hogy az egyén létezése az életnek szüntelen bizonyítása».¹ A népek

¹ Qu'est ce qu'une nation. 27. l.

azt, hogy nemzetül létezésüknek mily főirányt kívánnak szabni, alkotmányukban állapítják meg, mely a nemzet szabadakátának legfőbb nyilvánulása. Innen az országgló, állami lét s az alkotmány legszorosabb kapcsolata. Mert ország, állam nélkül nincs nemzet; az alkotmány pedig épen annak a kapcsolatnak, mely jogi formát ad egy nép összéletének, vagyis az állam életműködésének szabályozása.¹ Következik ezekből, hogy az állam alapszervezetét meghatározó jogi szabványokhoz való szigorú ragaszkodás, az ezekben biztosított szabadságok feletti aggodalmas örködés a nemzetnek legtermészetesebb életnyilvánulása. Hogy hazánkban az ú. n. közjogi érzék a multban mennyire ki volt fejlődve, fölösleges emlitenem. E közjogi érzék éberségében ma sincs hiány, de helyessége ellen már kifogást lehet tenni. Államjogi kérdések feszegettetnek ugyan gyakran a közélet minden terén, de a nélkül, hogy e taglalásokban a szükséges szabatosság, fogalmi élesség megállapítható volna. Közbeszédünk hemzseg a részint hanyagságból, részint tudatlanságból eredő hamis szólamtól. A közjog némely szabványai megsértetnek a mindennapi élet legközönségesebb dolgaiban. Mindenki tudja, milyen a magyar czímer; de ez nem akadályozza meg, hogy monumentális középületeken hamis nemzeti czímerek díszeljenek. Törvényeink nyelve sem szabatos e szempontból. A parlamentben pedig minduntalan hallunk oly felszólalást, melyben közjogunkra vonatkozó téves felfogás és az általános államjog terén való nagyfokú tájékozatlanság constatalható. Az alábbiakban néhány ilyen téves szójárásra, tanra fogunk rámutatni. Megbeszélhetők e kérdések a nélkül, hogy a napi politika dolgaival való bibelődésbe keverednénk, mert úgy a különös, mint az általános államjog tudománya teljesen szétválík az állammű-

¹ Gerber szerint: «Az állam valamely nép összéletének jogi alakja». Grundzüge 1. l.

vészet¹ értelmében vett politikától, és ha a tudománynak nem is feladata az actualis érdekességre való törekvés, nem vallja kárát annak, ha egyes kérdéseket akkor von vizsgálódása körébe, midőn azokat az állam szakadatlanul folyó élete felszínre veti.

Csak igen röviden kívánok megemlékezni az osztrák államhoz való viszonyunkkal kapcsolatos ferde kitételekről, mert ezek jórésztben csak a hanyag szóalkalmazásra vezethetők vissza. Épen ezért ideje volna már ma, e kapcsolatunk harmadik évtizedének vége felé, figyelembevenni, hogy a hivatalos nyelvben is helyet foglaló eme kitételek: «*osztrák-magyar monarchia*» — «*a birodalom*» (mindkét államra együtt) — «*Ausztria-Magyarország*» — «*osztrák-magyar birodalom*» — «*Cis- és Translajtánia*» — «*a birodalom, a monarchia egyik-másik fele*» — «*összállam*» — «*államfél*»,² — helytelenek és egyszersmindenkorra elvetendők. Elvetendők, mert itt nem egy államról s annak fele részéről van szó, hanem két külön államról. A birodalommal combinált kitételek pedig kétszeresen tévesek, mert nekünk az osztrák állammal semmiféle birodalmi törvényhozásunk nincs. Nincs itt birodalom, mint a hogy a kiegyezési törvény előtt Magyarországról is, mint annak részéről szerettek beszélni a fejedelmi leiratok, ilyféle kitételeket használva: «A magyar koronához tartozó országok birodalmunk összegének nagy részét teszik»; vagy pedig: «Ez országgyűlés első feladatául kell, hogy birodalmunk egyéb országai- és tartományaival közös ügyek tárgyalásának és kérdésének elhatározását sorozzuk». (1865. évi december 10-iki trónbeszéd.) Ha nincs birodalom, annál kevésbbé lehet annak felerészeiről beszélni. Ma már az ily

¹ Staatskunst.

² Mely két utóbbi kitéfelt némely közjogi írónk is használja; így Horváth I.: A magyar királyság közjoga 574. l.

beszédmodot olyanoknak kell átengednünk, a minő többek közt Gareis, a königsbergi egyetemi tanár, a ki a Marquardsen-féle gyűjteményben megjelent «Allgemeines Staatsrecht»-jében folyton «Reichshülfe»-ről, birodalmi részekről beszél, a delegatiót pedig megteszi «közös népképviselő»-nek.¹ Vagy engedjük át az olyan felületes írónak, mint Funck-Brentano, a különben dicsért politikai író, a ki többek közt azt mondja Politikájában, hogy Ausztria (jobban mondva az osztrák uralkodóház) átengedi a birodalom egyik felét a magyaroknak, hogy fentartsa az egész birodalom egységét, de azért a magyarok jó osztrákok, daczára ellenzékeskedési hajlamaiknak.²

Gyakran halljuk ezt a kitéfelt is: «közös delegáció», illetve abban közös törvényhozási organumot látnak. A delegáció alap gondolata Deák Ferencz második felirati javaslatában foglaltatik s behozatalának oka az volt, hogy a két-két házból álló magyar és osztrák parlament, vagyis összesen négy testület közt az egyetértés létre nem jövetelét kizárni kívánták. De a delegáció által valami közös törvényhozási szerv egyáltalán nem teremtett; a delegáció nem közös parlament, nem közös törvényhozás, a minővé az 1863-iki conservatív vezéregyének memoranduma tenni kívánta. Ezt az 1867. évi XII. t.-cz. 28. §-a világosan kimondja. Itt legfeljebb arról lehet szó, hogy jöhet eset, midőn az országgyűlést megillető, de általa egy külön, e célból alakított bizottságára ruházott költségmegállapítási jognál a másik állam képviselőinek szavazata dönt. Történhetik ez ugyanis akkor, midőn a két delegáció többszöri üzenetváltás után se tudva megegyezni, szavazás céljából együttes ülést tartanak. Ezért akarták többen ily esetben a döntést a fejedelem

¹ I. m. 106. l.

² I. m. 318. l.

személyére bízni, jobban megegyeztethetőnek tartva ezt hazánk függetlenségével. De hát nekünk nem lehetett elvont állam-bölcseleti elvek után indulni, hanem a gyakorlati szükség-szerűséggel kellett számolni. És jobban biztosították volna hazánk függetlenségét — kérdehetjük Kerkapoly-val¹ — ha királyunkra bizzuk a döntést, ki osztrák császár is egyúttal? — További közjogi tévedés az a hivatalosan használt szólam is: «az Ő Felsége által *szentesített* delegacionális határozatok». Azokat a határozatokat szentesíteni nem, csak jóváhagyni, megerősíteni lehet. Szentesítést csak az illető állam költségvetési törvénye nyer, melyben a delegációkon megállapított közös költségek is befoglaltatnak. Kétszer szentesíteni ugyanegy megállapodást nem lehet. A delegáció csak határozatot hoz, nem törvényt; azért azokat a határozatokat lehet megerősíteni, jóváhagyni, de nem szentesíteni.²

Kérdés, hogy kifogásolható-e ez a cím: «*Ő császári és apostoli királyi Felsége*», a mit némely részről kifogásolandónak vélnek, akkor t. i., ha kizárólag magyar ügyekről, az uralkodónak magyar fejedelmi méltóságáról van szó. Kétségtelen, hogy Magyarország fejedelme, mint ilyen, csak apostoli király és ha ezzel a császári címet összekapcsoljuk, ez még nem jelenti a két külön uralkodói állás teljes egybefolyását, mert a két államban azonos uralkodói személy más jogon ausztriai császár és más jogon magyar király, a két főméltóság egybe nem folyhatik. Ugyanazon személy, de más fejedelem, mert az egy személyben levő két fejedelemnek neve se mindig egy, a mint ezt I. és egyszersmind V. Ferdinand esete igazolja. Vagyis csak a fejedelem személye közös, de az uralkodó, az uralkodás nem. És Deák Ferencz 1865. májusában meg-

¹ Publicistikai dolgozatok. 71. l.

² Közjogi íróink itt se szabatosak. Nagy Ernő közjogában (328. l.) megerősítést és szentesítést vegyesen említ.

jelent híres czikkeiben, melyekben a kiegészést körvonalozta, az egyetlen tévedés az volt, hogy ő a később törvényileg megállapított három közös ügyön kívül egy negyediket is tervbevelt, mindjárt első helyen a fejedelmi udvartartást jelölve meg oly ügynek, mely az Ő Felsége uralkodása alatt álló összes országokkal közös. Pedig az udvartartás közösségének kimondása az uralkodás közösségének kijelentését foglalta volna magában, a mit pedig Deák maga se akarhatott. Igaz, hogy magában a 67-iki törvényben ily kitételek fordulnak: elő: «*közös uralkodó*» — «*ugyanazon fejedelem*», így a 7. §-ban: «*a pragmatica sanctio értelmében közös ugyan az uralkodó, amennyiben Magyarország koronája ugyanazon fejedelmet illeti, a ki több országokban uralkodik*». stb. De ez csak nem szabatos szóhasználat, a mi kitűnik abból, hogy az elvet, mely szerint az egy physikai személyben két jogi személy maga egyesül, a törvény is előbb elismeri.¹ Ő Felségének 1868. november 14-én kelt legfelsőbb rendelete állapítja meg a fenti címet. Az intézkedés célja épen az volt, hogy a felségjogai körébe eső cselekedeteknél, főleg a kül-államokkal kötendő szerződésekből magyar királyi méltóságának önálló, ausztriai császári méltóságától független, különböző volta kiemeltessék. A császári címnek bevonása a megszólításba akkor, midőn tisztán magyar dolgokról van szó, vagyis midőn az uralkodó tisztán mint Magyarország fejedelme jó tekintetbe, inkább csak amaz udvariassági követelménynek felel meg, hogy a fejedelmi címek közt legmagasabb e cím az uralkodótól egy esetben sem hagyassék el. Károlyt (a ki mint spanyol uralkodó III., mint német császár és az osztrák tartományok uralkodója e néven a VI. volt) a pragmatica sanctio elfogadásakor (1723.) Németalföld rendei, «*Ő császári és katolikus felségé*»-nek nevezik, jóllehet az uralkodó egy

¹ Nagy Ernő is «*közös uralkodó*»-t említ. I. m. 355. l.

némely németalföldi tartománynak csak hercege volt.¹ Szigorúan véve azonban a dolgot, semmi kétség, hogy helyesebb volna mindazon esetekben, midőn nem oly ténykedésről van szó, mely Ausztriát is illeti, egyedül az *«apostoli királyi Felség»* czímet használni.

Általános államjogi ismereteink ki nem elégítő voltára vezethető vissza az olyan álláspont, mely csak nemrég talált egy parlamenti felszólalásban kifejezést s mely szerint nekünk jogunk van azt vizsgálni, hogy *Ausztriában teljes alkotmányosság van-e életbeléptetve*, miután az 1867. évi XII. t.-cz. 25. §-a szerint a magyar törvénynek alapfeltétele az, hogy Ausztriában teljes alkotmányosság legyen. Ugyan-ezen nézet pedig Ausztriától a teljes alkotmányosságot megtagadta azon indokból, mert: *«az osztrák kormány ugyan a parlamenttel együtt működik, de nem kerül ki a nép, a többség akaratából, mert az a képviselőház nem a többség akaratát fejezi ki és nem felelős a kormány azon birodalmi képviselőtöbbségének, mely az ország akaratát representálja»*. Továbbá: *«ha mi egyszerűen teljes alkotmányosságnak tekintünk egy olyan állami berendezést, melyben van egy bizonyos népképviselőlet és van egy kormány, mely magát a népképviselőlettől teljesen függetlennek és nem parlamentinek ismeri el és annak felelősséggel nem tartozik, akkor mi elhagytuk azt az elvi alapot, melyen őseink 1867-ben állottak, elhagytuk azon parlamenti szabadság tradícióját, melynek kedvéért nem fogadtatott el az októberi diploma nemcsak ránk, hanem Ausztriára nézve se»*. Végül: *«A 67-iki törvénynek életbeléptetési feltétele az, hogy teljes alkotmányosság legyen Ausztriában, a 67-iki felfogás szerint pedig csak parlamenti és felelős kormány mellett lehetséges a teljes alkotmányosság és nem lehetséges oly kormánnyal, a mely*

¹ Gachard : L'histoire des Pays-Bas. II. 15. és 456. l.

nem parlamentáris és a parlamenttel szemben nem felelős, mert ott a népakarat nem érvényesül. És ha ehhez a feltételhez kötötték a 67-iki törvényhozók ezen törvénynek életbeléptetését, gondoskodtak arról is, hogy Magyarország, a nélkül, hogy Ausztria anyagi ügyeibe befolyást gyakorolna, ép a törvény azon intézkedésénél fogva, a mely a 19. §-ban megrendeli, hogy a kvóta iránti alku felelős kormányok közbejöttével alkotandó meg, — tehát felelős kormány kell, hogy legyen Ausztriában és kell, hogy legyen Magyarországon — midőn ilyen időről-időre lejáráó intézkedései a 67-iki kiegyezésnek a teljes alkotmányossághoz és a felelős kormányhoz vannak kötve, az azt teszi, hogy ha ezen alapfeltétele a törvénynek megszűnnék, Magyarországnak joga van az alkut a kvóta iránt meg nem kötni és a megszünt alapfeltétel következtében a közösügyekre vonatkozó törvény végrehajtásában többet részt nem venni».¹ — Nem ritkán halljuk azt, a minek e parlamenti felszólalás csak hatékony kifejezése volt, hogy Ausztriában alkotmányosság valóban még ma sem létezik. Előrebocsátva azt, hogy Ausztria igenis alkotmányos állam, mert benne a közület befolyása a főhatalomra biztosítva van, lássuk honnan ered ez a téves felfogás, mely Ausztriát azért nem teszi meg teljes alkotmányosságú állammak, mivel ott a kormány nem parlamentáris, illetve nem létezik oly compact országgyűlési párt, mely a kormányt támogatná, s melynek a kormány egyenes kifolyása lenne.

Különbség van a csak alkotmányos és a parlamentáris monarchia között. A parlamentáris monarchiában a parlament nemcsak a törvényhozásra, hanem a kormányzat vitelére, az állam alapirányának meghatározására is döntő befolyást gyakorol az által, hogy a kormány, a kabinet a parlamenti

¹ Ugron Gábor beszéde a képviselőház folyó évi január 10-iki ülésében.

többségnek, tehát közvetve az egész országnak, a nemzetnek kormányzó bizottmánya, nem lévén az máshonnan vehető, mint a parlamenti többség kebeléből, miután a kormány működésében ennek a többségnek folytonos bizalmát, támogatását nem nélkülözheti; tevékenységében azonnal megakad. mihelyt ez a parlamenti többség bizalmát megvonja tőle. A parlamentáris monarchiában tehát szükségképen kell lenni egy állandóbb jellegű, tömör országgyűlési pártnak. A miniszterek solidárisak egymással szemben, vagyis az egész kabinet áll, vagy bukik, mint egyetlen ember, a szerint a mint a többség bizalmával rendelkezik vagy ezt elveszítette. A miniszterek nemcsak cselekedeteik legalitásáért, az alkotmánynyal megegyező voltaért felelősek, hanem politikailag is; vagyis nem elég, hogy ők az állam üdvét, a «salus reipublicae»-t megvalósítani igyekezzenek, hanem ezt épen úgy, abban az irányban kell keresniök, a mint a parlamenti többség akarja. Ez a lehető legtökéletesebb kormányzati szervezet, miután a kormány megválasztása a fejedelem és a parlament egyező akarátának találkozása; annak megtartása pedig mindenkor a parlamentnek (tehát végeredményében a nemzetnek) kezében van, módjában áll ennek az államirányzás egészét önállóan meghatározni s változó véleményének az államirányzás szellemét illetőleg azonnal érvényt is szerezni, megvonván bizalmát az oly kormánytól, mely nem az ő felfogásának megvalósítását célozza az állami élet vezetésében. Lehetővé teszi tehát, hogy a nemzeti élet irányának megszabása mindig épen azokra bízassék, a kiket erre a parlament (a nemzet) legképesebbeknek tart; lehetővé teszi, hogy a nemzeti élet épen úgy folyjon, a mint saját önálló fejlődésének feltételei leginkább megkövetelik. Kizárja azt, hogy (a mint az a csupán alkotmányos, de nem parlamentáris kormányzat mellett előfordulhat) az állami életnek oly irány adassék, melyet a nemzet a maga egészében nem helyesel, mely iránt bizalom-

mal nem viseltetik. Ily módon aztán a fejedelem nem egyedül álló tényezője lesz a souverainitásnak, csak egyik szerve, melynek a parlamenttel mindig harmonikus működésben kell maradnia. Sőt az állami élet lökötésének főszabályozója itt mindenképen a parlament lesz az által, hogy a fejedelem a kormány megválasztásánál a parlamenti többség bizalmához van kötve; a kabinet pedig az államélet irányzását a parlamenti többség véleménye szerint köteles eszközölni.

Ellenben a csak alkotmányos monarchiában, épen mert alkotmányos, a főhatalom gyakorlására a közületnek is befolyás van ugyan engedve; de azért itt mégis többé-kevésbé a személyes uralom érvényesül, vagyis a döntő szó nem a parlamentnél, de a fejedelemnél van. E személyes uralmat elének állító monarchiának többféle árnyalatai vannak. Legtipikusabb alakja ma Poroszország. De ily, csak alkotmányos monarchia kététségkívül ma Ausztria is; ott sincs meg a parlamentarismus valódi alakja, nincs pártkormányzat, nincs kabinetsolidaritás, nincs politikai felelőssége a ministereknek. Ezért lehetséges ez államban oly kormányok megalakulása, melyek egyedül a korona bizalmában bírják egész lételalapjukat, parlamenti pártra azonban nem támaszkodhatnak s megállanak helyükön addig, míg javaslataiknak időről-időre a szükséges parlamenti többséget a legkülönbébb kompromissumok, egyességek által megszerzik; elhagyják a kormány polczait, midőn már e különböző pártokkal nem bírnak boldogulni.

Következik mindezekből, hogy ha a «teljes alkotmányosság» alatt a párturalmon, a valódi parlamentarismuson alapulót értjük, hát akkor Ausztriára nézve igenis elmondhatjuk azt, hogy nem «teljesen alkotmányos állam» ez értelemben. De mert annak, hogy ott a parlamentarismus (csakúgy, mint a német államokban) még mai napig se tudott kifejlődni, nem az alkotmány az oka, mert hiszen a parlamentarismus sehol az írott államjog rendelkezésének tárgyát

nem képezi, azt az írott jogon kívül, az a mellett működő nemzeti erőnek kell létrehozni, a minthogy Ausztriában is létrejönne a valódi parlamentarismus, mihelyt ott a nemzeti egybeolvadásnak, consolidálódásnak nagyobb foka következne be; mert a fentiek szerint lényeges a különbség a csak alkotmányos és a parlamentaris állam között, ezért azt kell mondanunk, hogy Ausztria igenis alkotmányos állam, ha nem igazi parlamentaris állam is. Alkotmányos állam, a hol a közület befoly a főhatalom gyakorlására, a hol a ministerek igenis felelősek, de csak jogilag, politikailag nem. De hát kinek is felelnének politikailag, mikor nincs compact országgyűlési párt, mely egységes véleményt vallana az államirányzás tekintetében?

Már most szó lehetett-e arról, hogy a kiegyezési törvény életbeléptének Ausztriában ez a teljes alkotmányosság, vagyis a valódi parlamentaris kormányzat tűzessék feltételül? Hogy erről nem lehetett szó, azt bővebben felesleges is fejtegetni. A parlamentarismus semmiféle írott államjogi szabállyal nem teremthető meg; a nemzet maga-magától kell, hogy megteremtse e valódi nemzeti önkormányzatot. Nekünk tehát nem is lehet feladatunk azt vizsgálni, hogy Ausztriában eljutott-e már az államélet arra a legmagasabb fejlődési fokra, hogy parlamenti kormányzata legyen vagy csak alkotmányos-e, de nem parlamentaris e monarchia. Nem lehet feladatunk, mert akkor oly helyzet megváltoztatására vállalkoznánk, melyet se fejedelem, se államférfiak nem módosíthatnak, csak a nemzet a maga összeségében. Ha Ausztriában valaha a nemzeti egybeforrottság meg lesz, ha ott a politikai gondolkodásnak egyetemesebb iránya bekövetkezik, mely a közdolgozók felőli véleményeket csak néhány főirányba tereli, vagyis compact országgyűlési pártok kiképződése ez alapon lehetséges lesz, akkor ott is nemcsak alkotmányos, hanem parlamentaris monarchiával fogunk szembenállani.

Ha Ausztria valamikor nem lenne alkotmányos állam, akkor igenis bekövetkeznék a közös ügyek intézési módjának változása. Csak a módnak változása, mert a közös ügyek akkor is megmaradnának, mint megvoltak 1867 előtt. Akkor e közös ügyeket intézné Magyarország, vagyis a magyar parlament és a magyar király egyfelől, az osztrák császár másfelől, a ki ez esetben az osztrák tartományokat ismét abszolút hatalmánál fogva képviselné.

Megjegyzéseim befejezéseül azt kívánom felemlíteni, hogy államjogi viszonyaink felől a külföld alapos tájékoztatása céljából nagyon elkelne egy szigorú tudományos alapon, valamelyik nyugoti nyelven kiadandó oly mű, mely az «Oesterreich» és «L'Autriche»-féle kitételekkel kapcsolatos téves fogalmakat valahára megigazítaná. Mert ma a külföld csak oly ítéletet képes alkotni államjogunkról, a minőt a fentebb idézett Gareis-nél olvashatunk, nem is említve az osztrák államjogi íróknak ránk vonatkozó rosszakaratú tanításait. Ezáltal megszűnne végre az a bosszantó helyzet, melyről az államjog tanulmányozójának minduntalan alkalma van meggyőződni, hogy t. i. a külföldi államtudományi írók egy kis Balkán-állam vagy egy talán pár esztendőse oceanontúli republica államjogi viszonyait jobban ismerik, mint egy, itt Európa szívében ezredik éve fennálló állam alkotmányát. Egy ilyen, Magyarország ezredéves alkotmányának történetét s mai államjogi viszonyait hiven feltüntető, a nyugoti külföldnek hozzáférhető nyelven is megjelent munka, a kérdés fontosságánál fogva, bizonyára nem utolsó helyet foglalt volna el millenniumi alkotásaink között.

Balogh Arthur.

AZ AESTHETIKAI ÉRZÉSEK PSYCHOLOGIÁJA.

— Ötödik közlemény. —

Csak hasonlítsunk össze valamely spanyol genreképet a fjordvidékeket ábrázolóval s látni fogjuk a különbségeket. A keleti képek, délvidéki tájak *sötét árnyékai* ép a világos színek világosabbaknak látszásából eredő contrast eredménye. Például szolgálhatnak akár *Wagner Sándorunk* spanyol genreképei.

Érdekes az éjjeli sötét-kékes coloratura *múzeumunk* egyik olasz képén, mely a tarantellatánczot ábrázolja *csillogos, holdatlan homályban*.

És talán a legérdekesebb és legremekebb példa ennek tanulmányozására *Rembrandt Őrjárata*, mely ép a sötét és az ebben felcsillanó tárgyak, dárdahegyek, lándzsavégek realis festéséről nevezetes. Hisz *Rembrandtról* mondja *Taine*, hogy senki úgy nem tudta festeni *a fény és homály, a derű s ború harcát, örök drámáját*, mint ő.

De lássuk az egyes színek változását a világitás változásával. A fényerő növekedésekor a *v. s. jobban növekszik, mint a kék*. V. és k. papir közül nappal a *v. világosb*, éjjel, holdnál a *k. Festők napos tájat* — mondja *Helmholtz* — *túlnyomólag s., a holdasakat túlnyomóan kékes színárnyalatokkal festik*.